

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ انقلاب اسلامی

عنوان:

مطالعه جریانهای تجدید نظر طلب دینی در دوره پهلوی با تکیه بر آراء و نظرات امام خمینی (ره)
(بررسی موردی: احمد کسروی، علی اکبر حکمی زاده، محمد حسن شریعت سنگلجی)

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت

اساتید مشاور:

حضرت آیت الله عباسعلی روحانی
جناب آقای حمید بصیرت منش

پژوهشگر:

شیرمحمد محمدپور

ماه/ سال تحصیلی: تیر ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می باشد.

چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام پژوهشکده، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

خالصانه ترین تقدیر خود را تقدیم به عزیزانی می کنم که در سالهای متمادی تحصیلم محبت بی دریغشان چراغ راهم بوده است:

- به پدرم با دستهای پینه بسته اش.

- به مادرم با قلب همیشه نگرانش.

- به خواهران عزیزتر از جانم با قلبهای بی کینه

و دستهای سخاوتمندشان.

- به برادر مهربانم با نگاه محبت بارش.

- به همسر عزیزم که در تمام دوران تحریر رساله

مشوق و همراهم بوده است.

و همچنین بر این امیدم که این پایان نامه پاسنخگوی ذره ای

از زحمات و محبتهای اساتید و عزیزانم باشد.

شماره: ۵۲۱
تاریخ: ۱۳۸۹ / ۴ / ۲۴
بیوست:

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

باسمه تعالی

صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) و با درود و سلام به روان پاک حضرت امام خمینی (س) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای شیر محمد محمدپور دانشجوی رشته تاریخ انقلاب اسلامی تحت عنوان: «مطالعه جریانهای تجدید نظرطلب در عقاید شیعه، در دوره پهلوی، با تکیه بر آراء و نظرات امام خمینی (س) (بررسی موردی: کسروی، حکمی زاده، شریعت سنگلجی)» در تاریخ ۸۹/۴/۲۳ با حضور هیأت داوران در پژوهشکده امام خمینی (س) برگزار گردید و به موجب آیین نامه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد، ارزشیابی هیأت داوران به شرح زیر تعیین گردید:

قبول با درجه بسیار خوب
 قبول مشروط با درجه: (با اصلاح).....
 امتیاز:.....
 مرجع تأیید نهایی:
 مردود
 دفاع مجدد
شرح اصلاحات مورد نیاز:

توضیح: بنا به مصوبه کمیسیون تخصصی آموزش و پژوهش پژوهشکده امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص میگردد:

رتبه علمی	امضاء	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
۱۴ به بالا		جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت	۱- استاد راهنما:
۱۹-۲۰		جناب آقای حمید بصیرت منش	۲- استاد مشاور:
۳- قبول با درجه خوب	۱۶-۱۷/۹۹	حضرت آیت الله عباسعلی روحانی	۳- استاد مشاور:
۴- قابل قبول	۱۴-۱۵/۹۹	جناب آقای دکتر غلامرضا ظریفیان	۴- استاد ناظر:
کمتر از ۱۴		جناب آقای دکتر حسن حضرتی	۵- استاد ناظر:

رتبه علمی	امضاء	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
		جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت	۱- استاد راهنما:
		جناب آقای حمید بصیرت منش	۲- استاد مشاور:
		حضرت آیت الله عباسعلی روحانی	۳- استاد مشاور:
		جناب آقای دکتر غلامرضا ظریفیان	۴- استاد ناظر:
		جناب آقای دکتر حسن حضرتی	۵- استاد ناظر:

مدیریت تحصیلات تکمیلی
مدیر گروه
تهران: خیابان فردوسی شمالی، ابتدای خیابان شهید تقوی (کوشک) پلاک ۶۲، تلفن: ۰۲-۶۶۴۴۴۰۹۰ و ۰۲-۶۶۲۲۱۰۲۲-۷، شماره: ۶۶۷۲۲۸۵، کد پستی: ۱۱۳۵۸۱۳۳۸
وب سایت اینترنتی: www.ri-khomeini.com پست الکترونیک: info@ri-khomeini.com

تشکر و اعتذار:

«آنچه توانسته ایم لطف خدا بوده است»

زکوی یار می آید نسیم باد نوری از این باد ار مدد خواهی چراغ دل برافروزی

درود بسیار و سرود بی شمار بر حضرت پروردگار که رازها و رمزهای فراوان در صنعت آفرینش بنیاد نهاد و بندگان را به زیباترین و شگفت انگیزترین پدیده ها دعوت فرمود. سپاس و شکر مخصوص خدائی است که زبانم از بیان ثنائیش به پاس تمام نعمتها، خوبیها، و مهربانی های ارزانی شده اش بر من، قاصر است. مهربان ایزدی که سایه به سایه با من همگام و همراه بوده و با همراهی خود آرامش را بر من اعطا می نمود، که بی گمان غیر او فائق آمدن بر مشکلات موجود، در راه کسب علم و دانش ناممکن می نمود. یگانه هستی بخشی که دستان مرا در دستان عزیزانی قرار داد که با محبتهای بی دریغشان مرا در رسیدن به اهدافم همراهی نمودند.

بر همین اساس بر خود فرض می دانم تا از سرورانی که سعادت دانش آموختگی از محضر ایشان را داشته ام، به ویژه از جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت، به عنوان استاد راهنما و مدیر گروه تاریخ انقلاب اسلامی، و آقایان حضرت آیت الله عباسعلی روحانی و حمید بصیرت منش، به عنوان اساتید مشاور، به پاس راهنمایی ها و مشاوره های ارزنده شان، صمیمانه تشکر و قدر دانی می نمایم.

همچنین بر خود لازم می دانم تا از اساتیدی چون جناب آقای دکتر حسن حضرتی و دکتر غلامرضا ظریفیان که زحمت داوری این پایان نامه را به عهده گرفته اند، و استاد عزیزم جناب آقای دکتر علیرضا ملایی توانی و استاد محترم و گرانقدرم جناب آقای دکتر محمد سالار کسرائی به دلیل نکات ارزنده شان در راستای اجرای طرح این پایان نامه تشکر ویژه بنمایم.

در پایان شایان ذکر است گفته شود؛ آنچه در این پژوهش آمده است، با وجود تلاش فراوان دارای کاستی ها و نواقص زیادی است که برخی از آنها از نظر نگارنده نیز پوشیده نیست. چه بسا در خلال مباحث مختلف و تحلیل های ارائه شده در مورد افراد و نظرات آنها، مطالب سهو و اشتباهی گفته شده باشد. براین اساس نگارنده با تواضع و فروتنی از پیشگاه اهل تحقیق عذرخواهی می نمایم.

شیرمحمد محمدپور - ۱۳۸۹شهریور

چکیده

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: تاریخ انقلاب اسلامی
عنوان پایان نامه: مطالعه جریانهای تجدیدنظرطلب دینی در دوره پهلوی اول، با تکیه بر آراء و نظرات امام خمینی (ره) مطالعه موردی: (احمد کسروی، علی اکبر حکمی زاده، محمد حسن شریعت سنگلجی)
نام و نام خانوادگی دانشجو: شیرمحمد محمدپور
استاد راهنما: دکتر محسن بهشتی سرشت
اساتید مشاور: ۱- آیت الله عباسعلی روحانی ۲- حمید بصیرت منش
تاریخ شروع پایان نامه: خرداد ۱۳۸۷
تاریخ اتمام پایان نامه: تیر ۱۳۸۹
<p>چکیده:</p> <p>آشنایی و برخورد فرهنگ ایرانی - اسلامی با فرهنگ غرب و دستاوردهای تمدنی آن، موجب گردید که در محافل آن روز بحث نحوه برخورد با این فرهنگ مطرح شود. در بین متفکرین ایرانی سه نوع واکنش شناخته شده نسبت به تمدن غرب مطرح گردید: دیدگاه غربگرا، دیدگاه سنتگرا، دیدگاه احیاگرا. عده ای از متفکرین و اندیشمندان دوره رضاشاه تحت تأثیر فضای ایجاد شده در این دوره، در راستای عرفی سازی دین شروع به فعالیت و نظریه پردازی پیرامون اصلاح قرائت موجود از دین نمودند. تأکید بیش از حد آنها بر تصفیه و پیرایش اسلام به خصوص مذهب تشیع موجب گردید که در برخی از عقاید و اصول بطور غیر تخصصی وارد گشته و به انتقاد و ایراد و شبهه افکنی بپردازند. آنان با تکیه بر عقل فردی، به عنوان معیاری معتبر برای سنجش احکام الهی، بسیاری از اعتقادات شیعی را به چالش کشیدند. از جمله این افراد احمد کسروی، علی اکبر حکمی زاده، شریعت سنگلجی را می توان نام برد. در این راستا مطالعه عملکرد و نظریات و اندیشه های تجدید نظرطلبان دینی این دوره و تسامح حکومت در قبال جریانات اصلاح دینی از دو جهت قابل تأمل است؛ یکی آزادی این جریانات در انجام فعالیتهای تبلیغی و چاپ بدون منع آثارشان از سوی حکومت، و دیگر وجود فضای فعالیت آزادانه در جهت نقد دین و سعی دولت در راستای ارائه قرائتی سکولار از دین. به نظر می رسد این عوامل می تواند نشانگر ارتباطی، هر چند تصادفی، بین طرح آراء و دیدگاههای متفکرین جریان اصلاح دین و سیاستهای نوسازی حکومت پهلوی باشد.</p> <p>موضوع ورود غیرتخصصی به دین و خدشه دار شدن آن و مقام روحانیت، مخالفت شدید روحانیون و از جمله امام خمینی (ره) را موجب گردید. در این میان، نقش امام خمینی (ره) به عنوان یک روحانی آگاه به مسائل جامعه، و مدرس حوزه علمیه قم از اهمیت بالایی برخوردار است. وی با نگارش کتاب کشف الأسرار با استناد به آیات قرآن و احادیث معتبر و استدلالهای منطقی به مواجهه با این تفکرات برخاست. این پژوهش با رویکردی تطبیقی و با استفاده از روش «توصیفی - تحلیلی» در صدد است با طرح افکار و اندیشه های کسروی، حکمی زاده و شریعت سنگلجی و مطابقت آن با آراء و نظرات امام خمینی (ره)، تحلیلی از تقابل اندیشه های اصلاح دینی در دوره پهلوی اول ارائه دهد.</p> <p>واژگان کلیدی: مدرنیته، روشنفکری، تجدیدنظرطلبان دینی (کسروی، حکمی زاده، شریعت سنگلجی)، امام خمینی (ره)</p>

Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution

Level of education: master of science(M.A.)
History of Islamic Revolution :Field of study
Subjetc of Thesis: study of the thoughts of religious renewal survey during the first Pahlavi relying on opinions and views of Imam Khomeini Case Study:(Kasravi, Hakamizadeh, Shariat Sanglajy)
Name and family: Shyrmohammad mohammadpour
Supervisor : Dr. Mohsen Beheshti seresht
Faculty Advisor:1- Ayatollah abbas-ali rouhani 2- hamid basiratmanesh
Date of beginning thesis: june 2008
Date of finishing: july 2010
Abstract: <p>Knowledge and attitude of Iranian - Islamic culture and civilization of the West and its achievements, which were caused in circles that day discussed how to deal with this culture will be discussed. Among of thinkers known three types reaction to West civilization was introduced: the pro perspective, conservative views and the views Ahyagra. Some thinkers and intellectuals influenced by Reza Shah period atmosphere created in this period, in line with common religion to start building up and theorists about the correct reading of the religion began. Overemphasis on their purification and modification, especially religion, Shia Islam, which was causing some of the ideas and principles fully into the non-specialist and been given the criticism and doubt projection pay. Relying on their individual reason, as a valid criterion for measuring the divine judgments, many Shiite beliefs challenged. Among these individuals, Ahmad Kasravi, Ali Akbar decree law Sngljy born and can be named. In this context of performance and outcome Appeals opinions and ideas during this period of religious tolerance and religious reform movement against the government for consideration of the two is the current release of promotional activities and publishing their work without the government ban, and there space activities in order to freely criticize religion and government in order to provide reading of secular religion. It seems these factors can indicate communication between the project, although random opinions and views of scholars of religion during the reform and modernization policies is Pahlavi.</p> <p>New specialized topic of religion and compromise its position and strong opposition from the clergy and Clergymen of Imam Khomeini was the cause. The role of Imam Khomeini as a spiritual community aware of issues, and lecturer in Qom is very important. Writing his book Asrar discovery, citing Quranic verses and hadiths valid logical arguments to face up this idea. This comparative research approach, and using descriptive - analytical study based scheme is denotative intend thoughts Kasravi, ruling Sngljy born and law and consistent with the opinions and views of Imam Khomeini, an analysis of contrasting ideas of religious reform in provide the first Pahlavi era.</p>
Key words: Modernity, enlightenment, modernization, Pahlavi, Pahlavi Review outcome (Kasravi ,Hakamizadeh, Shariat Sanglajy), Imam Khomeini.

ملخص الأطروحة

مؤسسة الامام الخميني (ره) والثورة الاسلاميه للبحوث

دورة: ماجستير
الفرع الدراسي: تاريخ ثورة الاسلاميه
موضوع الأطروحة:
اسم الطالب و لقبه: شيرمحمد محمدبور
استاذ المشرف: دكتور محسن بهشتي سرشت
استاذان المشرف المساعد: آيت الله عباسعلي روحاني ٢- حميد بصيرت منش
تاريخ بداية كتابة الأطروحة: خرداد ١٣٨٧
تاريخ الانتهاء منها: تير ١٣٨٩
الملخص: تعرف و التعالي حضارة اسلاميه - ايرانيه مع حضارة غربيه و انجازات منها، به سبب طرح للبحث منهج اصابه مع هذا الحضاره. و يطرح بين المتفكرين الايرانيه ثلاث من حيال حضاره الغرب. وجهه النظر موال للغرب، اتباعي، تقدمي. بعض من المتفكرين في زمن رضاشاه، تأثر من الجو الموجود في هذه الفترة نظر حول اصلاح قرائت التي يكون يوجد من الدين. طلبهم المزيد على التصفيه الاسلام و بالخصوص التشيع انتهى الى ورودهم و تقدمهم أثار الضباب حول بعض العقايد و الاصول بالصورة غير التخصصيه. هم بالاتكاء العقل الفردي، بعنوان معيار المعترف في تحليل احكام اللهى تحدا كثيرا من الاعتقادات الشيعي. يستطيع أن يذكر من هذا الافراد و المتفكرين: كسروي، حكمي زاده، شريعت سنكلجي. وكان قد يتأمل جهتان في هذا الاطار، مطالعه عمل و وجهات التفكير الذين كان يريد أن يجدد في الدين و تسامح حكومه في حيال هذا التيارات. جهته؛ حرية التيارات في عمل النشاطات الدعاعيه و طبع كتبه دون رادع من جانب الحكومه و الأخرى وجود الجوّ نشاطه الحريه في جهته تقريع الدين و سعى الدوله في اطار، ابراز قرائت علمانيه من الدين كان يرى هذه العوامل يستطيع اماره بين طرح الافكار و جهات التفكير المتفكرين السياسيه تحديث و ان كان بصدفه. موضوع ورود بالدين دون تفحص و جرح الدين و مقام الروحانيه، أثار احتجاج روحانيه منهم السماح الامام خميني(ره) في هذا المقام دور السماح الخميني الذي روحانيه متنبه بمسائل المجتمع و مدرس حوزة علميه قم كان في اهميته العليا. الامام خميني مع كتابه (كشف الأسرار) و استناد به آيات القران به احاديث المعترف و استدلالات المنطقي قام بمبارزه هذه التفكرات. نريد في هذه الدراسه بأن نستفيد طرق التوصيفي و التحليلي مع النظرة التطبيقي ابتنائاً على المطالعه التفكيكي، أن نطرح افكار كسروي، حكمي زاده، شريعت سنكلجي و نطابق هذه الافكار بالنظرات سماحه امام خميني(ره) و في هذه الجبهه و أن نحلل تقابل بين هذه الافكار في زمن البهلوي الاول. الكلمات الاصلية: الثور، تحديث حكومه البهلوي، المتجدودن في حكومه البهلوي(كسروي، حكمي زاده، شريعت سنكلجي)، سماحه امام خميني

۱	مقدمه
۲	کلیات و مفاهیم پژوهش
۳	الف) طرح مسأله
۴	ب) ضرورت و اهمیت موضوع
۴	ج) نحوه ارتباط موضوع با حوزه امام و انقلاب
۴	د) سؤالات اصلی و فرعی پژوهش
۵	هـ) پیش فرضها
۵	و) فرضیه‌های اصلی و فرعی پژوهش
۵	ز) تعریف مفاهیم، شاخص سازی و عملیاتی کردن مفاهیم
۶	تجدیدنظرطلبی و تجدد فکر دینی
۶	روشنفکر و روشنفکری
۸	مدرنیته
۹	اومانسیم
۱۰	روشنگری (عصر روشنگری؛ خرد)
۱۱	سکولاریسم (عرفی شدن؛ علمانیه)
۱۲	ح) سازماندهی اولیه پژوهش
۱۳	ط) روش پژوهش (روش گردآوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل آنها)
۱۳	ی) قلمرو پژوهش (زمانی، مکانی، موضوعی)
۱۳	ک) پیشینه و سوابق پژوهش و جنبه‌های جدید این پژوهش
۱۵	ل) نقد و ارزیابی منابع
۱۵	۱. منابع اصلی
۱۹	۲. تحقیقات و پژوهش‌های جدید
۲۰	م) موانع و مشکلات تحقیق

فصل اول: تاریخچه تحولات سیاسی و اندیشه ای ایران از انقلاب مشروطه تا پایان حکومت

- رضاشاه..... ۲۱
- ۱-۱ مقدمه..... ۲۲
- ۱-۲ اوضاع سیاسی - اجتماعی ایران پس از انقلاب مشروطه تا به سلطنت رسیدن رضاشاه..... ۲۴
- ۱-۳ اوضاع سیاسی ایران از استقرار حکومت رضاشاه تا شهریور ۱۳۲۰ هـ ش ۲۵
- ۱-۳-۱ سیاست فرهنگی حکومت رضاشاه ۲۶
- ۱-۳-۲ سیاست مذهبی رضاشاه ۲۷
- ۱-۴ گفتمان روشنفکری از انقلاب مشروطه تا پایان حکومت رضاشاه ۲۸
- ۱-۴-۱ واکنشهای ایرانیان درمقابل برخورد سنت و تجدد ۲۸
- ۱-۴-۲ گونه شناسی روشنفکری در ایران از مشروطیت تا جنگ جهانی دوم ۳۱

۲. فصل دوم: نواندیشی و تجدید نظرطلبی دینی در دوره رضاشاه ۳۵

- ۲-۱ مقدمه ۳۶
- ۲-۲ مفهوم تجدیدنظرطلبی و تجدید فکر دینی ۳۸
- ۲-۳ زمینه‌های تجدیدنظرطلبی دینی ۴۰
- ۲-۴ تجدید نظرطلبی دینی و اصلاحگری اجتماعی ۴۳
- ۲-۵ نهضت تجدیدنظرطلبی دینی در دوره رضاشاه ۴۳
- ۲-۵-۱ سکولاریسم و به حاشیه رانی گفتمان مذهبی ۴۳
۱. مبارزه با روحانیت ۴۴
۲. ضدیت با باورهای مذهبی ۴۷
۳. مبارزه با نمادها و شعائر مذهبی ۴۷
- ۲-۵-۲ تجدیدنظرطلبان دوره رضاشاه ۴۸
۱. احمد کسروی ۴۸
۲. علی اکبر حکمی زاده ۵۴
۳. شریعت سنگلجی ۵۸

۳. فصل سوم: زندگینامه، افکار و اندیشه های احمد کسروی..... ۶۰

- ۳-۱ مقدمه ۶۱
- ۳-۲ زندگینامه و حیات سیاسی - اجتماعی احمد کسروی..... ۶۳
- ۳-۲-۱ فدائیان اسلام و ترور کسروی ۷۲

۷۳.....	۳-۲-۲ ویژگیهای شخصیتی کسروی از نگاه معاصرانش
۷۸.....	۳-۳ آثار و تألیفات احمد کسروی
۸۰.....	۳-۳-۱ کتابها(تألیفات تاریخی، زبان شناختی و کتابهای اجتماعی و دینی)
۸۴.....	۳-۳-۲ نشریات و مجلات
۸۵.....	۳-۴ خاستگاه فکری و اندیشه ای احمد کسروی
۸۹.....	۳-۵ مبانی و بنیادهای تفکر و اندیشه کسروی
۹۴.....	۳-۶ آراء و اندیشه های کسروی پیرامون دین اسلام و مذهب تشیع
۹۶.....	۳-۶-۱ جهانیابی و ایدئولوژی کسروی
۹۹.....	۳-۶-۲ مفهوم دین از نظر کسروی
۱۰۲.....	۳-۶-۳ کسروی و پاکدینی (دین پاک)
۱۰۸.....	۳-۶-۴ مفهوم نبوت یا پیامبری از نگاه کسروی
۱۱۰.....	۳-۶-۵ کسروی و کتابسوزی
۱۱۲.....	۳-۶-۶ کسروی و مذهب تشیع (شیعیگری)
۱۲۳.....	۳-۷ احمد کسروی و حکومت پهلوی
۱۲۶.....	۳-۸ سخن پایانی در مورد کسروی
۱۳۱.....	۴. فصل چهارم: زندگینامه، فعالیتها، افکار و اندیشه های علی اکبر حکمی زاده.....
۱۳۲.....	۴-۱ مقدمه
۱۳۳.....	۴-۲ زندگینامه علی اکبر حکمی زاده
۱۳۵.....	۴-۳ فعالیتها علمی و فرهنگی علی اکبر حکمی زاده و آثار او.....
۱۳۵.....	۴-۳-۱ کتاب راه نجات
۱۳۶.....	۴-۳-۲ مجله همایون
۱۴۱.....	۴-۳-۳ کتاب اسرار هزارساله
۱۴۴.....	۴-۴ واکنش روحانیت و حوزه علمیه قم در مقابل انتشار کتاب «اسرار هزار ساله»
۱۴۷.....	۴-۵ راههای شناخت از نظر حکمی زاده
۱۴۷.....	۴-۶ خداپرستی و بت پرستی از دیدگاه حکمی زاده
۱۵۱.....	۴-۷ امامت از دیدگاه حکمی زاده
۱۵۴.....	۴-۸ روحانیت و جایگاه آن در نظر حکمی زاده
۱۵۶.....	۴-۹ دیدگاه حکمی زاده درباره حکومت
۱۵۹.....	۴-۱۰ نظر حکمی زاده در مورد حدیث

۱۶۰.....	۴-۱۱ انتقادات حکمی زاده به عزاداری شیعیان
۱۶۲.....	۴-۱۲ دیدگاه حکمی زاده در مورد غرب(مدرنیسم)
۱۶۳.....	۴-۱۳ حکمی زاده و حکومت پهلوی
۱۶۶.....	۴-۱۴ نتیجه گیری
۱۶۸.....	۵. فصل پنجم: زندگینامه و فعالیت‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی شریعت سنگلجی
۱۶۹.....	۵-۱ مقدمه
۱۷۰.....	۵-۲ زندگینامه آیت الله محمدحسن شریعت سنگلجی
۱۷۴.....	۵-۳ آثار و تألیفات شریعت سنگلجی
۱۷۵.....	۵-۴ پایگاه طبقاتی و خاستگاه فکری شریعت سنگلجی
۱۷۷.....	۵-۵ ویژگی‌های مکتب قرآن شریعت سنگلجی
۱۸۳.....	۵-۶ دیدگاه شریعت سنگلجی در مورد حدیث
۱۸۴.....	۵-۷ توحید و شرک از دیدگاه شریعت سنگلجی
۱۸۴.....	۵-۷-۱ علل و عوامل پیدایش شرک و خرافات در اسلام
۱۸۷.....	۵-۷-۲ شرک و مصادیق آن
۱۹۲.....	۵-۸ دیدگاه شریعت در خصوص شفاعت و وساطت پیامبر و ائمه طاهرين
۱۹۴.....	۵-۹ پرستش مردگان و زیارت قبور از نظر شریعت سنگلجی
۱۹۶.....	۵-۱۰ فلسفه حرمت موسیقی و مجسمه سازی و نقاشی در اسلام از نظر شریعت سنگلجی
۱۹۹.....	۵-۱۱ رجعت و مسائل مربوط به آن از دیدگاه شریعت سنگلجی
۲۰۸.....	۵-۱۲ استدلال قائلین به رجعت
۲۱۱.....	۵-۱۲-۱ انواع رجعت از دیدگاه آیت الله شاه آبادی
۲۱۳.....	۵-۱۳ شریعت سنگلجی و حکومت پهلوی
۲۱۶.....	۵-۱۴ نتیجه گیری
۲۱۹.....	۶. فصل پنجم: امام خمینی(ره) و تجدید نظر طلبان دینی
۲۲۰.....	۶-۱ مقدمه
۲۲۲.....	۶-۲ اوضاع فرهنگی و اجتماعی ایران در دوره پهلوی از دید امام
۲۲۳.....	۶-۲-۱ سیاست‌های مدرنیستی رضاشاه و تکوین اندیشه امام خمینی
۲۲۵.....	۶-۲-۲ مراحل تطور ابراز آراء سیاسی امام خمینی
۲۲۶.....	۶-۳ امام خمینی و اصلاحگری در اندیشه دینی

۲۲۸.....	۵-۴ آراء و اندیشه های امام در پاسخ به انتقادات و شبهات تجدید نظرطلبان دینی
۲۲۹.....	۵-۵ امام خمینی و احمد کسروی
۲۳۲.....	۵-۶ امام خمینی و علی اکبر حکمی زاده
۲۳۲.....	مبحث اول: توحید
۲۳۷.....	مبحث دوم: امامت
۲۴۰.....	مبحث سوم: روحانی
۲۴۴.....	مبحث چهارم: حکومت
۲۴۷.....	مبحث پنجم: قانون
۲۴۹.....	مبحث ششم: حدیث
۲۵۱.....	۵-۷ امام خمینی و شریعت سنگلجی
۲۵۴.....	نتیجه گیری
۲۵۷.....	فهرست منابع و مآخذ
۲۵۷.....	۱- کتابها
۲۶۲.....	۲- نشریات
۲۶۳.....	۳- روزنامه ها
۲۶۳.....	۴- منابع انگلیسی

مقدمه

با وجود تحقیقات و تألیفات فراوانی که از سوی محققان و نویسندگان پیرامون جریانهای روشنفکری یا نواندیشی(دینی و غیردینی) بعد از مشروطه و گفتمان حاکم بر آن صورت گرفته است، پژوهش پیرامون این مقطع حساس تاریخ ایران هنوز دارای ارزش و اعتبار است. به گونه ای که به علت ناهمگونی منابع هنوز روی برخی از جنبه های جریانات فکری دوره مورد بررسی و متفکرین آن دوره کار اساسی و جدی صورت نگرفته است. پژوهش حاضر در این راستا کوشیده است بخشی از خلأ موجود در خصوص دگراندیشی دینی دوره بعد از مشروطه تا پایان حکومت رضاشاه را در حد توان پر نماید.

این پژوهش محصول تلاش و مطالعه بی وقفه تقریباً دوسال در کتابخانه ها و مراکز اسنادی است. هدف آن دست یابی به یک چارچوب مفهومی برای شناسایی متفکران نوگرا و دگراندیش در دوره پهلوی اول است. مسأله اصلی بیان افکار و آراء اندیشمندان تجدید نظرطلب در دوره مورد بحث است و اینکه علت اصلی مخالفت امام خمینی(ره) با این افراد و طرز فکرشان چه بوده است. با توجه به این که اندیشه های اصلاح دینی این دوره در امتداد گفتمان فکری بعد از مشروطه بود و ویژگیهای خاص خود را داشت، این نوشتار کوشیده است که به مطالعه تجدیدنظرطلبی این دوره براساس گفتمان حاکم بر آن بپردازد.

در پایان وظیفه خود می دانم که از مدیریت محترم گروه تاریخ انقلاب اسلامی پژوهشکده امام خمینی(ره) و انقلاب اسلامی، و استاد محترم راهنما؛ جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت، جهت راهنمایی های ارزنده شان و از اساتید محترم مشاور حضرت آیت الله عباسعلی روحانی، و به ویژه از جناب آقای حمید بصیرت منش از جهت معرفی منابع ارزشمند و تقبل زحمت مشاوره این پایان نامه، کمال تشکر و قدر دانی را بنمایم. همچنین از راهنمایی های بی دریغ اساتید محترم گروه تاریخ انقلاب اسلامی، آقایان دکتر حسن حضرتی، دکتر علی رضا ملائی توانی، دکتر اسماعیل حسن زاده و جناب آقای دکتر محمد سالار کسرابی استاد محترم، عضو هیئت علمی گروه جامعه شناسی این مؤسسه به پاس زحماتشان قدردانی و تشکر نمایم. همچنین بر خود لازم می دانم از مؤسسات و مراکز اسنادی که همکاری لازم را با نگارنده در انجام این تحقیق داشتند؛ از جمله کارکنان محترم و پرسنل پژوهشکده امام خمینی(ره) و انقلاب اسلامی، کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی(به خصوص دوست گرانقدرم جناب آقای علی ططری و همکاران محترمشان در آن مجموعه)، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، مرکز اسناد کتابخانه ملی ایران، مرکز پژوهشهای آستان قدس(مشهد)، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی(قم) تشکر و قدردانی نمایم.

کلیات و مفاهیم تحقیق

الف) طرح مسأله

وجود برخی قرائتهای منفعلانه از دین در دوره پهلوی که آن را ضد ترقی و ضد علم مدرن معرفی می کرد، باعث شد که در فضای به وجود آمده تحت سیاستهای مدرنیستی رضاشاه و نفوذ فرهنگ و تمدن اروپا(غرب) و جنبش های سلفی گری در جهان اسلام، برخی از روشنفکران و روحانیون، مدعی تجدید نظرطلبی در عرصه دین شوند. این گروه که عمدتاً تحت تأثیر غرب بودند، تا حدودی از حمایت حکومت نیز برخوردار گردیدند، در مقابل جریان سنتی دینی در کشور صف آراییی کردند. اغلب این افراد، اصالت مذهبی بعضی از مراسم و آیین های موجود را به چالش کشیدند. آنها معتقد بودند که اصل اسلام و آداب و عبادات آن، از مسیرش منحرف شده و تحت تأثیر عواملی چون: ورود و رسوخ افکار دیگر ادیان، مذاهب و فرق غیر اسلامی به خرافات و موهوماتی آلوده گشته اند. لذا می بایست خرافات را زدود، البته در این پالایش برخی از اصول اعتقادی شیعه نیز مورد حمله قرار گرفت. علت اصلی صف آراییی این جریان در مقابل قرائت حاکم بر محافل دینی این بود که آنها عامل اصلی تحریفات وارد شده در دین و یا مذهب تشیع را روحانیون و مبلغین و وعاظ این حوزه می دانستند. این جریان، هرچند برخی از عقاید و حتی اصول مذهب را با تردید جدی مواجه کرد و قرائت جدیدی از مذهب ارائه نمود، اما خود نیز در مظان اتهام و اشکالات زیادی از سوی روحانیون قرار گرفت.

در این بین امام خمینی(ره) به عنوان یک روحانی آگاه، که اصلاح دینی را از طریق مرجعیت دینی و روحانیت اصیل دنبال می کرد به پاسخگویی به شبهات مطرح شده و پالایش اسلام حقیقی از اسلام عامیانه وقت پرداخت. برخورد امام با این جریان را می توان یکی از عوامل مؤثر در شکل گیری پیش زمینه های تاریخی شخصیت سیاسی امام دانست. در واقع اقدام امام خمینی(ره) در پرداختن به این جریانها، به نوعی اصلاح گری و تصفیه در میان جریان سنتی و متحجر دینی و تفکیک این جریان از جریانها فوق بود که بعضاً بصورت غیر تخصصی وارد عرصه روحانیت شده بودند. به عبارت دیگر امام در صدد ارائه این تز بود که اسلام دینی مبتنی بر عقل و علم است. برخلاف دیدگاه تجدیدنظرطلبان که قرائتی از اسلام را عامل عقب افتادگی جامعه تلقی می کردند. در این بین مطالعه آراء و اندیشه های دگراندیشان در حوزه دین و عوامل تأثیرگذار بر تفکرات آنها، از ارزش و اهمیت بالایی برخوردار است و پژوهشهای اختصاصی و دقیقی را می طلبد.

ب) ضرورت و اهمیت موضوع

طرح آرا و افکار تجدیدنظرطلبان و مجادلات علمی و عقلی آنها با علمای دینی، درخصوص وضعیت مذهبی کشور قسمتی از تاریخ معاصر ما را تشکیل می‌دهد. لذا ضرورت رسیدگی و تحقیق برای فتح باب تفحص درباره آثار و اندیشه‌های آنان و ریشه‌های فکری آنها و افکار مخالفین این جریانات پژوهشهای اختصاصی و دقیق‌تری را می‌طلبد. لذا پژوهش حاضر درصدد است تا ضمن مطالعه خاستگاه فکری ایشان به بررسی و طرح آراء این نواندیشان پردازند. از نظر روحانیون سنتی این جریان برآن بود که فقه شیعی و اساس مذهب تشیع را به نام اصلاح به چالش بکشد. اما روحانیون به این موضوع واکنش نشان دادند و مصداق بارز آن امام خمینی^(ره) بود که کتاب کشف اسرار را در پاسخ به ایرادات آنها نوشت.

ج) نحوه ارتباط موضوع با حوزه امام و انقلاب

مطالعه اندیشه و تعامل تاریخی امام در مواجهه با جریانات فکری که در حوزه دینی و مذهب تشیع در آن زمان مطرح شده بود و ممکن بود به نام نواندیشی دینی آثار نامطلوبی بوضعیت اعتقادی مردم بگذارد. در حوزه انقلاب پژوهی ضرورتی تام و تمام دارد.

د) سؤالات اصلی و فرعی پژوهش

سؤال اصلی:

شالوده آراء و عقاید تجدید نظرطلبان دینی دوره پهلوی (کسروی، حکمی زاده و شریعت سنگلجی) بر چه مبانی ای استوار بود که انتقاد و مخالفت امام خمینی را در پی داشت؟

سؤالات فرعی:

- ۱- تجدیدنظرطلبی چیست؟
- ۲- خاستگاه فکری و اجتماعی و پایگاه طبقاتی طراحان اندیشه تجدیدنظرطلبی دینی چه بود؟
- ۳- آیا خواست و اراده حکومت پهلوی و قدرتهای اروپایی یا دیگرکشورها در طرح این اندیشه‌ها نقش داشته است؟
- ۴- جریانهای فکری غرب و جهان اسلام در تکوین اندیشه تجدیدنظرطلبان چه نقشی ایفا می‌کرد؟
- ۵- امام خمینی درخصوص نواندیشی دینی و تجدیدنظرطلبان چه نظراتی دارند؟

ه) پیش فرضها

در پژوهش حاضر، گزاره هایی مثل؛ انتقادات و بعضاً شبهات و حملات برخی از تجدیدنظرطلبان نسبت به برخی از اعتقادات و باورهای مردم و ارزشهای مذهبی - دینی آنها، و مخالفت با مشی روحانیت و معرفی آنها به عنوان عامل انحطاط و انفعال و خمودی فکر جامعه و رواج خرافات و موهومات، مفروض و مسلم دانسته شده است. از دیگر پیش فرضهای این پژوهش، مخالفت و تضاد دیدگاه امام بعنوان یک روحانی مدافع روحانیت اصیل با اندیشه های این جریان و اینکه این اندیشه ها را خواسته یا ناخواسته در راستای مطامع و منافع حکومت پهلوی واستعمار می داند.

و) فرضیه های اصلی و فرعی پژوهش

فرضیه اصلی: به نظر می رسد که برخورد و تأثیرپذیری تجدیدنظرطلبان دینی در ایران با حوزه علمی - فرهنگی و تمدنی غرب (مدرنیته) و جنبشهای فکری مؤثر در جهان اسلام از جمله نهضت سلفی گری و وهابیت و تأثیرات آنها در ایران و نیز سیاستهای مدرنیستی و ضداسلامی دوران حکومت رضاشاه در طرح و معرفی آراء این متفکرین نقش و تاثیر بسزایی داشته است.

فرضیه مکمل: محتمل است که متفکرین این جریان از کسروی و حکمی زاده گرفته تا شریعت سنگلجی خود قبل از مواجهه با مدرنیته اروپایی و نهضت های اصلاحگری در جهان اسلام در ذات خویش دارای تفکراتی بوده اند که محیط پرورش آنان در آن بی تاثیر نبوده است - که سازگاری چندانی با قرائت معمول و جاری حوزه دین نداشته است.

ز) تعریف مفاهیم، شاخص سازی و عملیاتی کردن مفاهیم؛

متغیرها : الف) متغیرهای مستقل:

(۱): مواجهه با حوزه علمی - فرهنگی و تمدنی غرب و جنبشهای فکری جهان اسلام مانند وهابیت

(۲): سیاستهای مدرنیستی و ضداسلامی رضا شاه

(۳): خاستگاه فکری و پایگاه طبقاتی فرد و شالوده های شکل گیری آراء و عقاید

ب) متغیر وابسته: طرح اندیشه های تجدیدنظرطلبانه از سوی کسروی، حکمی زاده و شریعت سنگلجی از جمله مفاهیم واصطلاحاتی که در این پژوهش به عنوان مفاهیم اصلی و پایه های بحث می بایست به آنها پرداخته شود؛ مفاهیم واصطلاحاتی چون: روشنفکری، دگراندیشی و تجدیدنظرطلبی یا اصطلاحات

موازی همچون؛ سکولاریسم، اومانیسم، مدرنیته (تجدد)، سنت اسلامی و مدرنیته غربی در این راستا طرح می‌گردد.

تجدیدنظرطلبی و تجدد فکر دینی

این مفهوم یک اصطلاح جدید است و شاید نتوان اعتبار معنایی و قلمرویی برای آن تعریف نمود و تفاوت آن را با اصطلاحات نزدیک به آن همچون دگراندیش و نوگرایی دینی و... مشخص کرد. اما در فصل دوم سعی شده تعریفی از آن صورت گرفته و ویژگیهای آن تشریح گردد.

روشنفکر و روشنفکری

روشنفکر؛ (Intellectual)،^۱ عزت‌الله فولادوند، درباره‌ی این واژه و تاریخ و - بارآن طی بحثی جامع می‌گوید: «باید توجه داشته باشیم که اصطلاح «روشنفکر» چه در غرب و چه در کشور ما، بنابر مسامحه بکار می‌رود، بدون آنکه واقعاً معنای دقیقی از آن در دست باشد. این واژه اصل آن از ریشه لاتین (Intellegere) به معنای تعقل یا خردورزی و درک کلیات، است.

به معنای عام، غرض از (Intellectuel) روشنفکر، کسی است که به کارفکری و ذهنی، یعنی کار غیریدی می‌پردازد. وجه امتیاز روشنفکران از ارباب تخصص محض نگاه خاص به امور و بعضی مقدمات ذهنی است، نه صرفاً کارفکری.^۲

تعاریف متفاوتی از این واژه شده است که مرزهای آنها قدری سیال می‌نمایند. اما در کشور ما سابقه لفظی این مفهوم به نهضت مشروطه بازمی‌گردد. در آن زمان تجددخواهان و طرفداران برافتادن نظام استبدادی و استقرار حکومت قانون «منورالفکر» خوانده می‌شدند. اما این تعریف نیز دایره شمول آن گسترده است.^۳ ابهام این واژه در انگلیسی و فرانسه هم به همان اندازه است که در فارسی؛ یعنی نمی‌شود گفت کلیه روشنفکران از زاویه عقلی به قضایا نگاه می‌کنند. چون در تحلیل‌های اجتماعی و سیاسی خیلی مسائل دیگر هم پیش می‌آیند که به معنای دقیق فلسفی عقلی نیستند. روشنفکرانی مانند نیچه و برگسون و فروید، محوریت را بطور مطلق با احساسات و بینش شهودی و غرایز دانسته‌اند. بهر حال

^۱ - در فرهنگ بزرگ سخن معنی آن این است که: «روشنفکر کسی است که در اندیشه و داوری و سنجش امور بر تعقل تکیه می‌کند، نه بر باورهای جمعی یا عواطف». فرهنگ بزرگ سخن، به سرپرستی دکتر حسن انوری، تهران: نشر سخن، ج ۱، ۱۳۸۱، ص ۳۷۴. و همچنین در لغتنامه دهخدا در تعریف آن آمده: «آنکه اعتقاد به رواج افکار نو و نسخ شدن آئین کهن دارد.»: علی اکبر دهخدا، لغتنامه، ج ۱، از دوره جدید تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۳، ج ۸، ص ۹۱۲

^۲ - هوشنگ اتحاد، پژوهشگران معاصر ایران، ج ۲، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۱، ج ۴، ص ۳۱۱

^۳ - جان پتروف پلامانز، ایدئولوژی، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۹، ص ۵

در اینگونه موارد تلقی ما از هرامری مساوی با تعریفی است که از مدلول در نظر داریم، تعریف ما ممکن است در حوزه آنچه هست باشد، (واقعیت) یا در دایره آنچه باید باشد (حقیقت آن).

ریمون آرون، نویسنده و متفکر فرانسوی، درباره تعریف روشنفکر اعتقاد دارد که برای مشکل تعریف، روشنفکران را بایستی به سه دسته تقسیم کرد: گروه اول تولید کنندگان اندیشه‌اند و بسیار هم محدوداند. گروه دوم توزیع کنندگان اندیشه‌اند که از خود خلاقیت و نبوغ و آفرینش ندارند و تنها آفریده‌های فکری دیگران را در جامعه پخش و توزیع می‌کنند؛ مانند نویسندگان، محققان و... گروه سوم مصرف کنندگان اندیشه‌اند که نه از خود خلاقیتی دارند و نه توزیع کننده اندیشه‌اند، بلکه در مرحله اولیه ورود به حوزه اندیشه‌اند.^۱

از میان، صاحب‌نظران ایرانی جلال آل احمد، در تعریفی که از این واژه ارائه داده است، تلفیقی از بیان واقعیتها و حقایق را برای یک روشنفکر در نظر می‌گیرد؛ «روشنفکر کسی است که فعالیت روزانه‌اش مستلزم نوعی کار فکری آمیخته با ابتکار باشد و اینکه حاصل کارش را نه برای جلب نفع شخصی بلکه برای حل مشکلات اجتماعی در اختیار جامعه بگذارد، طرفدار توسعه، علم و فرهنگ و هنر باشد. ازارشهای برتر مثل حقیقت، نیکی و عدالت پاسداری کند و نادرستی‌ها و مفاصل اجتماعی را مورد انتقاد قرار دهد.»^۲

دکتر شریعتی نیز در تعریفی که از روشنفکر ارائه می‌دهد، آن را چنین معرفی می‌کند: «روشنفکر در یک کلمه کسی است که نسبت به وضع انسانی خودش در زمان و مکان تاریخی و اجتماعی که در آن است، خودآگاهی دارد و این خودآگاهی جبراً و ضرورتاً به او یک احساس مسئولیت می‌دهد. رسالتش خودآگاهی دادن به متن جامعه است و نه رهبری جامعه، اگر از عهده این مهم برآید، از متن جامعه قهرمانان لایقی که لیاقت رهبری بر خود روشنفکر را هم دارند، برمی‌خیزند.»^۳

از بین تعاریف یاد شده، به نظر می‌رسد طبق تعریف دکتر شریعتی رسالت اصلی روشنفکر آگاهی بخشی به جامعه و بازتولید پروسه روشنفکری در راستای ایجاد یک جامعه آرمانی مبتنی بر آگاهی است. اما تعریف جلال آل احمد که بر زوایای مختلف اجتماعی، فرهنگی و سیاسی تأکید می‌کند به نظر مناسب‌تر و کامل‌تر به حال این پژوهش می‌آید. به ویژه اینکه آل احمد بر جنبه اجتماعی و فرهنگی تأکید خاصی دارد و اصلاحگری مصلح و روشنفکر در اینجا معنا پیدا می‌کند.

^۱ - مارک جی گازیوروفسکی، سیاست خارجی آمریکا و شاه: ترجمه فریدون فاطمی - تهران: مرکز، ۱۳۷۱، ص ۵۸

^۲ - حمیدرضا ظریفی نیا، کالبد شکافی جناحهای سیاسی ایران از ۱۳۵۸-۱۳۷۸، ج ۳، تهران: آزادی اندیشه ۱۳۸۰، ص ۱۳۰

^۳ - علی شریعتی، چه باید کرد؟ ص ۲۷